

INKLYUZIV TA'LIMNING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA SHAXSIGA TA'SIRI

Xamidova Muborak Ubaydullayevna
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD, Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasi dotsenti. Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.04.1.067>

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash maqsadida, alohida yordamga muhtoj bolalarni ijtimoiy faolligini oshirishga, nuqsonlarini korreksiyalashga va bartaraf etishga, ularning yaqin rivojlanish doirasiga ta'sir etishga, emotsional soha doirasini yaxshilashga, shaxslararo munosabatlarida ijobiy qobiliyatlarni, individual-psixologik hamda shaxs xususiyatlarini ijobiy shakllantirishga va maktab ta'limiga tayyorlashga doir tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: individual, korreksiya, integratsiya, abilitatsiya-adaptatsiya, terapiya, emotsional, inklyuziv, texnologiya, emotsional, rehabilitatsiya

ВЛИЯНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ЛИЧНОСТЬ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНИКА

Хамидова Муборак Убайдуллаевна
доктор философских наук по педагогическим наукам, доцент кафедры методики дошкольного и начального образования. Ташкентский международный университет имени Кимё

Абстракт: В данной статье в целях подготовки детей с ограниченными возможностями дошкольного возраста к социальной жизни, повышения социальной активности детей, нуждающихся в специальной помощи, коррекции и устранения их недостатков, воздействия на их непосредственное развитие, улучшения эмоциональной сферы, развивать положительные навыки межличностных отношений, даются индивидуально-психологические и личностные рекомендации по формированию положительных характеристик и подготовке к школьному обучению

Kalit so'zlar: individual, korreksiya, integratsiya, abilitatsiya-adaptatsiya, terapiya, emotsional, inklyuziv, texnologiya, emotsional, rehabilitatsiya

Ключевые слова: личность, коррекция, интеграция, абилитация-адаптация, терапия, эмоциональная, инклюзивная, технология, эмоциональная, реабилитация.

INFLUENCE OF INCLUSIVE EDUCATION ON THE PERSONALITY OF PRESCHOOL CHILDREN

Khamidova Muborak Ubaydullaevna
Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Preschool and Primary Education. Tashkent International University names Kimyo

Abstract: In order to prepare preschool children with disabilities for social life, this article aims to increase the social activity of children with special needs, correct and eliminate their defects, influence their immediate development, improve the emotional sphere, develop positive skills in interpersonal relationships, individual-psychological and recommendations on positive formation of personal characteristics and preparation for school education are given.

Key words: individual, correction, integration, habilitation-adaptation, therapy, emotional, inclusive, technology, emotional, rehabilitation

Hozirgi kunda respublikada rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar ta'lim tarbiyasining yangi tashkiliy shakllarini yaratish, yangi korreksion texnologiyalarni ishlab chiqish, nogironlikning oldini olish, ilk yosh davridan aniqlash, to'g'ri tashxis qilish, maxsus

yoki umumta'lim tashkilotlarida ta'lim olishini ta'minlash, ularning teng huquqlik sharoitini yaratish, ijtimoiy qo'llab – quvvatlashning samaradorligini oshirish maqsadida davlatimiz tomonidan keng qamrovli ishlar olib borilmoqda.

Bizga ma'lumki ta'limdagi eng dolzarb muammo, bu rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni ijtimoiy jamiyatga moslashtirish, ularni barcha qatori teng huquqlarini ta'minlash, kelajakda o'z-o'ziga to'laqonli xizmat qila olish, jamiyatning faol ishtirokchisi sifatida faoliyat yuritish imkonini beradi. Bu bolalarni ijtimoiy jamiyatda moslashtirish iishlari ilk yosh davridan boshlab integratsiyalash asosida amalga oshirilsagina samarali kechadi.

Hozirgi kunda O'zbekikstonda bir qancha integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari mavjud bo'lib ularda bir qancha imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim tarbiya olishmoqda. Bu ta'lim o'zining ijobiy natijalariga erishmoqda. Undan tashqari integratsiyalashgan maktabgacha ta'limning inklyuziv guruxlarida ta'lim olayotgan bolalarda sezilarli darajada o'zgarishlar kuzatilib ularning bilish jarayonlari bo'lmish xotira, diqqat, tafakkur operatsiyalari, tasavvuri, sezgilari, idroki, faoliyati va shaxsiy sifatlarida bir qancha ijobiy natijalarga erishilayotgan ekan.

Integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkiloti ishining mazmuni. Integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkilotida har xil yoshdagi (3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan) bolalar qabul qilinadi. Bu bolalar sarasiga me'yorida rivojlangan bolalar, ruhiy yoki jismoniy rivojlanishida engil darajadagi nuqsonlari bo'lgan, zaif eshituvchi bolalar, zaif ko'ruvchi, ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalar va tayanch harakat a'zolari shikastlangan bolalar kiradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maxsus ehtiyojli bolalarga korreksiya va integratsiya ishlarini samarali tashkil qilish, ularni ijtimoiy moslashtirish uchun har bir bolaning "Psixologik-tibbiy-pedagogik tashxis" komissiyasi tomonidan to'g'ri diagnostika ishlarini amalga oshirish talab etilib, ularning ko'rsatmalari bo'yicha alohida individual dastur tuziladi. Abilitatsiya-adaptatsiya jarayonida mashg'ulotlarni har xil shakllaridan (individual, kichik guruhli, frontal mashg'ulotlardan) foydalaniladi. Mashg'ulotlardan tashqari kun davomidagi faoliyatlar davomida (erkin, o'yin, ovqatlanish, sayr) ham tashkil etiladi.

Frontal mashg'ulotlarda asosiy tarbiyachi bilan bir yoki undan ortiq (bolalar soniga qarab) "yordamchi" pedagoglar ham ishtirok etadilar. Bu yordamchi pedagoglar mashg'ulotlarda qiyinchiliklarga duch kelayotgan barcha bolalarga yordam beradilar. Mashg'ulotlar vaqtda yordamchi va asosiy pedagoglarning o'rni almashib turishi mumkin.

Integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida har xil shakldagi davolash usullaridan ham foydalaniladi: musiqa terapiyasi, harakatlar terapiyasi, san'at ijodiyoti terapiyasi, o'yin terapiyasi va boshqalar. Hamma mashg'ulotlarning maqsadi bolalarning ijtimoiy faolligini oshirishga, nuqsonlarini korreksiyalashga va bartaraf etishga, ularning yaqin rivojlanish doirasiga ta'sir etishga, emotsional soha doirasini yaxshilashga, shaxslararo munosabatlarida ijobiy qobiliyatlarni, individual-psixologik hamda shaxs xususiyatlarini ijobiy shakllantirishga, shuningdek maktab ta'limiga tayyorlaniladi.

Integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari va inklyuziv guruhlari mutaxassislarining vazifalari jumlasiga quyidagilar kiradi:

- nuqsonidan va ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar har bir bola uchun alohida korreksion pedagogik ishlarni olib borish;

- nogiron farzandlari bor oilalarga ijtimoiy yordam ko'rsatish;

- integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkiloti ish mazmunini amalga oshirish va takomillashtirish va boshqalar.

Integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarining maqsad va vazifalarini amalga oshirish oila bilan chambarchas bog'liqlikda samarali kechadi. Mazkur tashkilotda mutaxassislari har bir bolaning ota-onalariga doimiy ravishda bolalarining ta'limini o'ziga xos tomonlari, uni oilada amalga oshirish yo'llari, oilada korreksion ishlarni davom ettirish masalalari, bolaning psixologiyasiga salbiy ta'sir etuvchi sabablar xususida ma'lumotlar beradilar. Ota-onalar ham faol ravishda o'z farzandi xususida uzluksiz maktabgacha ta'lim tashkiloti mutaxassislariga ma'lumotlar berib, yordam beradilar.

Oilada bola biror bir nohush voqea ta'sirida qolsa (masalan: bolaning qattiq qo'rqib ketishi,

qattiq yiqilishi yoki uyda bolani judayam injiq bo'lib qolishi va boshqalar) bu bola bilan olib borilayotgan korreksion-pedagogik-reabilitatsiya ishlarining samarasini pasayishiga, nuqsonlarini yanada og'irlashishiga, ikkilamchi nuqsonlarning kelib chiqishiga olib keladi. Bunday vaziyatlarning oldini olish uchun ota-onalar bevosita mutaxassislariga bola to'g'risidagi ma'lumotlarni berishlari kerak. Bunday ma'lumotlarni olgan integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkiloti mutaxassislari o'z vaqtida salbiy ta'sirlarning oldini olgan holda, lozim bo'lgan choralarni ko'radilar.

Integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyatida oilaviy psixolog ham faoliyat yuritishi lozim. Uning vazifasi ota-ona va mutaxassislarning o'zaro aloqalarni o'rnatishga, ular o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga qaratishdan iborat.

Integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari va inklyuziv guruhlarida mutaxassislarning faoliyati. Integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkiloti va inklyuziv guruhlarida pedagoglar (tarbiyachilar, logopedlar, defektologlar) ning, ya'ni psixologlar, shifokorlar (nevropatolog, bolalar psixiatri) ning o'zaro hamkorligi, birgalikdagi ish yuritishlari talab etiladi.

Birgalikdagi mutaxassislarning faoliyatini amalga oshirishda quyidagi tamoyillarga asoslaniladi:

- integratsiyalash bu nuqsonli bolani reabilitatsiyalash va rivojlantirish uchun eng samarali yo'l ekanligi;
- mutaxassislarning malakasini doimiy ravishda har tomonlama rivojlantirib borishligi;
- ish faoliyatida o'z hamkasb hamkoriga nisbatan yuqori darajada hurmat bilan qarash, uni qo'llab quvvatlash va ko'maklashishi;
- hamkorlik faoliyatining natijalarini samarali bo'lishiga ishonishi;
- har bir mutaxassis hamkorlikning aniq vazifalarini belgilash;- bolaga ta'sir etishda o'zaro qo'llaniladigan usullar almashib borish tamoyili va boshqalar [1,101].

Integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarining jamoasi bir butun guruhni tashkil etadi. Uning tarkibiy qismi quyidagi uchta kichik guruhchalardan iborat: maktabgacha ta'lim tashkiloti mutaxassislari, maslahatchi mutaxassislarning va ma'muriyat.

Pedagogik jamoada quyidagi mutaxassislarning bo'lishi maqsadga muvofiqdir: tarbiyachi-pedagog, logoped, defektolog (surdapedagog, tiflopedagog, oligofrenopedagog), psixolog, tarbiyachi, musiqa va jismoniy tarbiya instruktoriga, kuzatuvchi-yordamchi pedagog-defektolog kabi. Har yilning boshida maktabgacha ta'lim tashkiloti ma'muriyati tomonidan ularning har birini aniq vazifasi va o'zaro hamkorlik ish faoliyatining mazmuni hamda yo'nalishi belgilab beriladi. Masalan: logoped bolalarning nutqini frontal mashg'ulotlarda rivojlantirish, individual mashg'ulotlarda nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etish ishlarini olib boradi.

Bolalardagi nuqson turiga ko'ra har bir defektolog nuqsonni korreksiyalash va bartaraf etish, tarbiyaviy-ta'limiy ishlarni olib borish vazifalarini bajaradi.

Psixolog bolalar ruhiyatini o'rganadi, ruhiyatdagi chegaralanish yoki buzilishlarni, orqada qolish sabablarini aniqlaydi, emotsional, his-tuyg'ularga ijobiy ta'sir etish, o'zaro do'stona munosabat muhitini shakllantirish va rivojlantirish ishlarini amalga oshiradi. Bolalarning maktabga tayyorgarligini tekshiradi, ota-onalarga maslahatlar beradi, oila terapiyasini olib boradi. Bolalar bilan yakka tartibda mashg'ulotlar tashkil etadi, o'yin terapiyasini olib boradi. Doimiy ravishda o'z faoliyati doirasida barcha mutaxassislariga maslahatlar berib, psixologik yordamni tashkil etadi.

Tarbiyachi nutq o'stirish, tevarak-atrof bilan tanishtirish, elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish, qurish-yasash, fazoviy tasavvurlarni hosil qilish, applikasiya, loy ishi, tasviriy faoliyat kabi mashg'ulotlarni tarbiyachi olib boradi, bolalarning bo'sh vaqtini, dam olishini, ovqatlanishini, sayr qilishini tashkil etadi.

Integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari shifokorlari bolalarning jismoniy salomatligini ta'minlash vazifasini amalga oshiradi.

Ta'lim jarayonini rejalashtirish. Integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar integratsiya va inklyuzivlik asosida to'plangan bo'lib, ta'lim jarayoni bir necha dasturlar yordamida olib boriladi. Integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'limiy, korreksion, pedagogik ishlar, tevarak-atrof bilan tanishtirish, elementar matematik

tushunchalar berish, jismoniy va musiqa tarbiya, qurish-yasash, nutq o‘stirish mashg‘ulotlari shaklida tashkil etiladi [2, 71].

Integratsiyalashgan maktabgacha ta’lim tashkilotida va inklyuziv guruhlarida har yilning boshida mashg‘ulotlar jadvali ishlab chiqiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining inklyuziv guruhlarini faoliyatining maqsad, vazifalarini. “Imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlar uchun inklyuziv ta’lim muvaqqat Nizomi”da maktabgacha ta’lim tashkilotining inklyuziv guruhlarining maqsad va vazifalari quyidagi tartibda belgilangan:

- umumiy maktabgacha ta’lim tashkilotining maqsadi maxsus vosita va metodlarni qo‘llash, resurs pedagoglarni jalb qilish asosida, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarga sog‘lom bolalar bilan bir qatorda umumiy ta’lim berish;

- inklyuziv ta’lim tashkiloti alohida ta’lim olishga ehtiyoji bo‘lgan bolalar va ularning ota-onalariga korreksion pedagogik yordam ko‘rsatadi;

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari bir qator maxsus vazifalarni ham hal etilishini nazarda tutadi:

- ruhiy va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni ularning rivojlanishi va muloqot qilishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratgan holda sog‘lom bolalar orasida ijtimoiy integratsiyalash;

- ruhiy va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan korreksion-pedagogik, tibbiy, psixologik, ijtimoiy moslashtirish ishlarini olib borish;

- rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalarga kerakli korreksion-pedagogik yordam ko‘rsatish;

- alohida yordamga muhtoj bolalar ota-onalari (yoki qonuniy vakillari)ni farzandlariga ta’lim-tarbiya berish, unda pedagogik texnologiyalarni, ta’lim metod va vositalarini qo‘llashni xabardor qilish, psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlash.

Integratsiyalashgan bog‘chaning maqsad vazifalari umumiy va inklyuziv maktabgacha ta’lim tashkilotlarining maqsad vazifalaridan farqli ravishda alohida ehtiyojli bolalarning imkoniyatlari hamda ularning shaxsiy-psixologik xususiyatlari nuqson turlari va uning darajalarini hisobga olgan quyidagicha belgilanadi:

- jismoniy yoki ruhiy rivojlanishning darajalari va holatlaridan qat’iy nazar barcha bolalarni ijtimoiy muhitga moslashtirish, bolalardagi mavjud nuqsonlarni korreksiyalash va har tomonlama rivojlantirish, maktab ta’limiga tayyorlash;

- barcha maktabgacha ta’lim tashkiloti bolalarini emotsional-axloqiy jihatdan tarbiyalash;

- ota-onalarga nuqsonli bolalarni oilada ijtimoiy-psixologik yo‘nalishda tarbiyalashga va ularni jamiyatga integratsiyalashga oid tavsiyalar berish;

- rehabilitatsiya markazlari va integratsiyalashgan turdagi maktabgacha ta’lim tashkilotlari o‘rtasida aloqa o‘rnatish.

Integratsiyalashgan maktabgacha ta’lim tashkilotining vazifalari

- Rivojlanishda nuqsonlari bo‘lgan bolalarni samarali intergatsiyalash uchun shart-sharoitlar yaratish;

- maxsus ehtiyojli bolalarni maktabgacha yosh davridan boshlab sog‘lom rivojlangan bolalar qatori har tomonlama tenglashtirish;

- maktabgacha ta’lim tashkilotining integrativ muhitiga rivojlanishda nuqsonlari bo‘lgan bolalarni abilitatsiyalash (ijtimoiy muhitga moslashtirish, mavjud nuqsonlarini korreksiyalash va moslashtirish) ishlarini amalga oshirish;

- maxsus yordamga muhtoj bolalarning oilalariga ijtimoiy psixologik yordam ko‘rsatish;

- integratsiyalashgan turdagi maktabgacha ta’lim tashkiloti bilan rehabilitatsion markazlar o‘rtasida aloqa o‘rnatish va boshqalar.

Integratsiyalashgan maktabgacha ta’lim tashkilotlari va guruhlarida ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish tamoyillari Integratsiyalashgan maktabgacha ta’lim tashkilotlari va guruhlarida amalga oshiriladigan ta’limiy jarayonni tashkil etishda quyidagi tamoyillarga rioya qilish tavsiya etiladi:

Shaxsiy yondashish tamoyili. Bu tamoyil asosida bolaning rivojlanish darajasidan

va holatidan qat'iy nazar uning shaxsiga hurmat bilan yondashish lozimligi talab etiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotining pedagog xodimlari o'z ishida bolaning hohishi va istagiga ko'ra faoliyatini rag'batlantirib borishlari, uning xotirjam bo'lishini ta'minlashlari kerak. Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim jarayoni ota-onalarning talablari, har bir bolaning qiziqishlari hamda qobiliyatlariga ko'ra tashkil etilishi lozim. Bu tamoyil asosida "Baxtli ota-onalar va baxtli bolalar" sharoitini yaratish nazarda tutiladi.

Shaxsiy yondashish tamoyiliga asoslanish, individual rivojlantirish dasturida har bir maxsus ehtiyojli bolaning shaxsiy holati qayd qilinadi. Individual rivojlantirish dasturi asosida bolaning nuqson turi, uning darajasi, o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqish sabablariga ko'ra psixolog-pedagogik ta'sir etiladi.

Shaxsiy yondashish tamoyilining mazmunida "abilitatsiya" tushunchasi ham yotadi. Abilitatsiya bu-hozirgi zamon olimlarining neyropsixologik reabilitatsiya qilish (L.S.Svetkova) va miya faoliyati rivojlanishining o'ziga xosligi (A.R.Luriya) kabi qarashlariga, qonuniyatlariga ko'ra bolaga psixologik-pedagogik jihatdan ta'sir etishdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida ishni birgalikda yuritish tamoyili. Bu tamoyilning mohiyatini maktabgacha ta'lim tashkiloti mutaxassislari (pedagoglar, defektologlar, psixologlar va shifokorlar) o'z ish faoliyatida turli xildagi jarayonlar oqali bolaga ta'sir etishda belgilangan yagona tizimida ishlashlari lozimligini talab etilishidir.

Bolalarning ijtimoiy ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish tamoyili. Psixologik-pedagogik yordam bolaning bosh miya faoliyatining holatini (o'yin faoliyatini) hisobga olgan holda tashkil etilishi kerak. Bolaga berilayotgan aqliy topshiriqlar bolaning emotsional qarshiligiga sabab bo'lib, uning jismoniy va ruhiy sog'lig'iga salbiy ta'sir qilmasligi lozim.

Tashkil etiladigan psixologik-pedagogik holat bolaning ish faoliyatini oshiradigan, o'rtoqlari bilan munosabatini kuchaytiradigan va qobiliyatlarini rivojlantiradigan bo'lishi kerak.

Integratsiyalashgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida amalga oshiriladigan ish jarayoni yuqorida keltirilgan maxsus tamoyillar bilan birga umumdidaktik tamoyillarga ham asoslangan holda tashkil etiladi. Bundan ko'rinib turibdiki inklyuziv ta'lim maktabgacha yoshdagi bolalarning barkamol shaxs sifatida to'laqonli rivojlanishlari uchun juda katta axamiyatga ega ekan. Ayniqsa bolalarning bilish jarayonlarining ya'ni (xotira, diqqat, tafakkur, iroda, sezgi, tasavvur, idrok) xususiyatlarining yanada mukammal rivojlanishiga yordam berar ekan [3, 18]

Maxsus ehtiyojli bolalarga umumta'lim tashkilotlarida ta'lim tarbiya berilar ekan, ya'ni inklyuziv ta'limning joriy etilishi kelajakda alohida yordamga muhtoj bolalarning imkoniyatlari yanada kengayadi, ijtimoiy jamiyatning to'laqonli va teng huquqli a'zosiga aylanadilar, ularning ijtimoiy himoyasi mustahkam kafolatlanadi, jamiyatda o'z o'rinlariga ega bo'ladilar. Jamiyat orasida imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan do'stona munosabat shakillanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

L.R.Muminova, R. Shomaxmudova. «Imkoniyati cheklangan bolalarni individual koreksion rivojlanish dasturining metodologik asoslari». Uslubiy tavsiyanoma. T. 2007.

У.Иноятов. Основные аспекты и перспективы социальной инклюзии народного образования Республики Узбекистан. Международная конференция на тему: Социальная инклюзия: новые ориентиры социализации детей. Т., 2017.

Ture Yonson. Inklyuziv ta'lim. T.: Opereyshin Mersi, 2003.